

ARTUR ZÁVODSKÝ

SATIRA JAKO ZBRAŇ LITERÁRNÍ KRITIKY

(Na okraj literárních satir F. L. Čelakovského z dvacátých let 19. století)

V údobích literárního procesu, která tvoří předěl, v údobích, kdy se střídají literární směry a názory, využívají zápasící strany všech bojových prostředků. Jsou to vedle manifestů a statí proklamujících nové programy také kritiky děl předchůdců nebo odpůrců, pamflety a polemika s nimi. Svěbytnou formou literární kritiky bývá satira, jejíž druhová šíře se prostírá od epigramu, ironické glosy až k parodii a travestii.

Dokladů k potvrzení této teze bylo by možno uvést velmi mnoho. Z české literatury si připomeňme např. nástup májovců a jejich boje se zastáncem reakčního staromilectví Jakubem Malým, potyčky Jaroslava Vrchlického s některými představiteli generace let devadesátých, persiflážní výpady Jiřího Hausmanna proti zástupcům měšťácké literatury v dvacátých letech našeho věku atp.

Chceme v tomto článku sledovat způsoby, jak satirou bojoval za vyšší úroveň české literatury v dvacátých letech 19. století Fr. L. Čelakovský.

Na podzim r. 1820 přišel Fr. L. Čelakovský do Prahy. Přimkl se tu úzce k Josefu Jungmannovi a k jeho národnímu i uměleckému programu.

Jungmann pochválil básně Čelakovského a jeho přátel Josefa Vlastimila Kamarýta, Jana Vlastislava Plánka a Jana Marchala, které předtím shromáždil Čelakovský, pomýšleje na jejich vydání (od června r. 1820, ještě v Linci) ve sborníku.

Cenzor Němeček však nedal svolení k tisku. Znovu se o vydání básní pokusil Čelakovský r. 1821. Tentokrát už mínil publikovat jenom sbírku vlastních básní. Knížka vyšla počátkem ledna r. 1822 pod názvem „Smíšené básně Frant. Ladislava Čelakovského“.

Smíšené básně nejsou sbírka jednolitého uměleckého tvaru. Jde — jak vyznačuje také její název — o souhrn lyrických básní nejrozmanitějšího obsahu a tvaru (původních i přeložených) a básní epických (balady, bajka).

Smíšené básně obsahovaly rovněž 19 epigramů (8 z nich bylo květinových). Najdeme mezi nimi také dva epigramy literární. Oba mají charakter všeobecný a formálně se učily na římském epigramatikovi Martialovi. V *Poděkovutí* se autor posměšně ptá Doubka, který tvrdí, že moudrý muž si ponechává všechnu moudrost pro sebe, proč tedy sám píše knihy. Čtyřveršový epigram *K vůli rýmu* napadá básníka Jarolíma, který přirovnal slečnu Merluši k bohyni Venuši — ale zřejmě se tak stalo jenom proto, že představu Venuše mu přinesl rým.

Za svého pobytu v Praze seznamoval se Čelakovský stále zevrubněji se zdejším literárním životem. Když vyšly Smíšené básně, mohl dobře poznat vztah jednotlivých autorů k vlastní tvorbě.

Josef Jungmann četl básně Čelakovského v rukopise. Líbily se mu. Zvláště pochválil překlad Petrarcova sonetu — pro jeho „plynulost“.¹ Vydání

Smišených básní Fr. L. Čelakovského a stejnojmenné sbírky J. Vl. Kamarýta bylo ohlášeno v 18. čísle Čechoslava (ze dne 3 května 1822) v rubrice Nová literatura. Je to oznámení, které svou nabubřelou chválou připomíná nakladatelskou reklamu na záložkách knih. Čelakovský posuzoval hodnotu takové zprávy s ironickým posměchem. Autorství přičítal V. R. Krameriovi nebo Fr. J. Tomsovi a glosoval je peprnou ironií.²

Ještě téhož roku věnoval v časopise Čechoslav pozornost Čelakovského sbírce negativní kritikou Simeon Karel Macháček.³ Zařadil Čelakovského zároveň s Josefem Mirovitem Králem „unter die mittelmässigen Dichter“. Čelakovský se této Macháčkovy kritiky dotýká v listě z 27. června 1823.⁴ Zdůrazňuje tam, že Macháček, „tento mnohohlasný kritik druhdy“, prý „též začíná sloužit k všeobecnému posměchu“. Platnost Macháčkovy soudu připouští Čelakovský jenom relativně. V přípisu ke svému dopisu poznamenal: „Cítíme sice dobře svou cenu, že nám u přirovnání Kollára, Šaffařika, Poláka a ještě třech nebo čtyřech jiných tato třída dobře vymezena, ale proti Macháč. a jeho konsortům ještě trochu hlavou pohoditi můžeme.“

Valného mínění o básních Čelakovského neměl ani Jan Nejedlý. Neuznal aspoň za vhodné zmínit se o nich ve své přednášce, v níž se zabýval současnou českou poezií. Touto přezíravostí charakterizoval Nejedlý, který byl zahleděn do minulosti a neviděl dynamiku současného literárního života, nepříznivě spíše sebe samého. Čelakovský reagoval na to v dopise Kamarýtovi 16. července 1823 takto: „Ale — p. Nejedlý v svém posledním letošním přednášení — přijda na naše časy, vzmnínil slavně dva toliko spisovatele, totiž svého bratra, a Štěpničku (on bez pochyby třetí) kteří se blížeji do zlatého století, — nu vedle toho zlata, kam Štěpn. se klade nechci já ani svého olova pokládat. —“⁵

Jungmann poslal básně Čelakovského a Kamarýtovy P. J. Šafaříkovi. Ten v dopise Jungmannovi konstatoval, že v obou sbírkách vane nový duch a nazval je „slovanským“.⁶ Patrně měl na mysli ty z básní mladých autorů, které byly napsány v duchu lidových písní.

Čelakovský se tedy představil Smišenými básněmi literární veřejnosti a poznal soud literátů o svých básních. Při své povahové výbušnosti nemohl nereagovat na poměry v českém literárním životě, tím spíše, že je znal velmi podrobně a že s nimi zdaleka nebyl spokojen. Vždyť prožil zápas o časomíru probuzený Počátky, sledoval boje o pravopis, s nevolí se odvracel od sporů osobních i malicherného klepaření a hašteření, které u nás doslova bujelo.

Od počátku stál Čelakovský v literárních a osobních sporech na stanovisku Josefa Jungmanna. Právem v něm viděl ústřední postavu našeho literárního snažení a zbožňoval ho. Také Jungmann byl Čelakovskému nakloněn. Čelakovský o tom napsal příteli Kamarýtovi:⁷ „Bařuška náš zdrav, a zase se tyto ferie chopil slovníka. Srdece bych dal za toho muže — a jak pozoruji, obzvláště za těchto posledních časů velmi přichylen a láskav ke mně se prokazuje. Spolu jsme sedávali celé hodiny o věcech našich rozmlouvajíce.“

Čelakovský pomáhal Jungmannovi při rozpisování literárních prací z obrozenských časopisů i při korektuře Historie literatury české. Z velké části přejímal Jungmannovy názory na jednotlivé osobnosti české kultury své doby. Např. Jana Nejedlého stíhal Čelakovský za jeho konzervativní názory na jazyk jako copáře, ač dovedl uznat jeho starší zásluhy o českou prózu.

Poměr k Hankovi prošel u Čelakovského velkým obloukem — od přátelství (Čelakovský si na počátku dvacátých let horlivě půjčoval knihy z Hankovy

bibliotéky), které bylo dokumentováno věnováním prvního dílu Slovanských národních písní, až k nenávisti (po nezdaru s profesorskými katedrami v Rusku), již dával Čelakovský průchod jízlivostmi v dopisech, kritikou Hankova překladu Gessnerových Selanek a v letech třicátých bezohlednými epigramy.

Obraz české literatury v první polovině dvacátých let, který se prostíral před kritickými očima Čelakovského, nebyl nijak vábný. V témž dopise, kde označuje nově vyšlou knížku veršů (2. svazek sbírky Hlas lýry české) Františka Bohumíra Štěpničky za „bambavrkáni“ a kde se odvrací od veršů Jana Hercoga (vydal r. 1822 sbírku *Básně*), líčí Čelakovský v červnu r. 1823 poměry u nás takto: „Asi čtvrt léta již pozoruji, že naše literat. opadává; všecko stojí v. prodaji i ve vydávání, také dávno již nic valného nevyšlo. Až smutno zde v Praze, kdy člověk všecko vlastním okem vidí a uchem slyší.“⁸

Vzdělaný a sečtělý Čelakovský správně postřehl, že česká literatura trpí nedostatkem takové kritiky, která by se nebála nazvat umělecké nuly pravým jménem. Jen kritické zhodnocení může, jak byl přesvědčen, přispět ke zvýšení úrovně české literární tvorby.

Silný analytický intelekt, reálný pohled Čelakovského na život, smysl pro pravdu a vášnivě stranění věci, kterou pokládal za spravedlivou, jeho bystrý postřeh, vrozený sklon ke kousavému vtipu a řezavé ironii, záliba v posměvačnosti i v slovní hříčce způsobily, že mladý autor vstoupil do boje proti malosti literárních poměrů *satirou*.

Čelakovský psal po celý život epigramy. Literárních epigramů vytvořil na desítky. Dovedl také podat vtipné veršované parodie. V letech dvacátých bojoval Čelakovský za ozdravení poměrů v naší literatuře, proti uměleckým zpátečnickům a příživníkům rovněž pro z a i c k o u satirou. Mezi oběma projevy satiry nenalézáme vůbec ostrého předělu. Jeden se s druhým prolíná: Čelakovský má v próze šlehy a pointy doslova epigramatické nebo užije tu často postupů parodie — zvláště mluví-li o básních.

Nejvýznamnější literární satirou Fr. L. Čelakovského v letech dvacátých je *Literatura Krkonošská*. Vyšla v únoru a březnu r. 1824 v časopise Čechoslav. Autor se sice skryl za pseudonym Marcián Hromotluk⁹ Kanárovic, ale veřejnosti nezůstal dlouho utajen.

Literatura Krkonošská má pět „článků“. Mělo jich být ovšem více, ale autor byl donucen psaní satir přerušit. Tak zůstalo dílko torzem.

Úvodní „článek“ je zaměřen programově a obírá se celkově situací české literatury počátkem dvacátých let. Další pokračování tepou produkci podle jednotlivých literárních druhů.

Článek první se posmívá tvrzení „nejmenovaného pana spisovatele“ (míněn je Šebestián Hněvkovský), že česká literatura rokvétá bez bohatých a vlivných mecenášů sama, z vlastních zdrojů, jen přičiněním spisovatelů. Tento názor, zdůrazňuje satirik, platil přede dvěma lety. Zatím se stal epochálním podporovatelem literatury mocný pán Krkonoš — Rybcoul, který se vrátil z dalekých cest. Z vlasteneckých důvodů si změnil jméno na Řepečet.

Dva požehnané činy pana Řepečeta dopomohou krkonošské literatuře k nebývalému rozkvětu. První z nich — výstavba hospitálu pro čtyřicet českých spisovatelů — znamená podnik zvláště pozoruhodný. Ve čtvrtém patru bude bydlet deset básníků a řečníků, ve třetím deset historiků, druhé poschodí je určeno pro deset slovníkářů a gramatiků, v prvním patru se umístí byty vědců. Pokoje v přízemí zaplní opisovači, korektoři apod. Ještě je možno být do hospitálu přijat,

protože všechna místa nejsou dosud obsazena (zejména básníci, jichž prý se v Čechách počítá na tři sta, měli by si s přihláškou popílit, aby se na ně dostalo jedno z prázdných sedmi míst, neboť nával bude veliký). Zásadně však se nebudou do spisovatelského hospitálu přijímat kritikové — rušili by zde svornost a jednotu. Mimo tyto domácí autory subvencuje „milostivý pan Řepočet“ šest vědců. Pět z nich dlí na studijních cestách v cizině, aby psali cestopisy nebo sbírali cizí rostliny a lidové písně různých národů, šestým z nich je autor Literatury Krkonošské sám, který žije nyní v Praze.

Druhým mecenášským skutkem Řepočetovým je založení pěti tiskáren na Černém vrchu. Ty budou bez přestání tisknout jenom české knihy. Ze dvou budou vycházet knihy tištěné ypsilonem, ze tří knihy s jotou; tak se vyhoví všemu čtenářstvu. Spisovatelé mohou svá díla prokládati moty a citáty v libovolném rozsahu a v kterémkoli jazyku.

Marcián Hromotluk Kanárovic zastává v službách Řepočeta „chvalitebný ouřad pochvalopisce Krkonošské literatury“. Jeho úkolem prý bude najít v každém spise něco dobrého a náležitě to vyzvednout. Hromotluk je přesvědčen, že na každé knize se dá něco pochválit a že dosud nevyšla kniha, která by se alespoň někomu nezalíbila. Špatné stránky knih nechť hledá ten, „komu prsty a záda svrbí“. Publikace je možno chválit i bez čtení (jen podle názvu); tak se ostatně také u nás děje. Hromotluk však slibuje, že každou knihu, jejíž „výtečnosti a krásy“ bude rozebírat, také do konce přečte.

Úvodní část Literatury Krkonošské zobrazila typické rysy poměrů v české literatuře dvacátých let. Mířila dobře a její výsměch zasáhl vskutku do terče. Autor si vzal především na mušku zavilý odpor literátů proti kritickému hodnocení, jejich sebeuspokojené setrvávání v prostřednosti, shánku po mecenáších a dedikační manii, zálibu v opatrování knih moty, citáty a poznámkami, jen aby narostl rozsah publikace, pravopisný boj, který se často měnil v žabomyší válku, nedbalou práci kritiků, kteří viděli smysl své práce v nadneseném vychvalování autorů a kteří jejich knihy často ani nečetli.

Méně palčivě vyznívá satira zbývajících čtyř „článků“ Literatury Krkonošské. Jejich jedovaté šipy byly většinou poslány proti jednotlivým knihám nebo dokonce i jednotlivým básním. Soudobí čtenáři dovedli dobře konfrontovat satiru Čelakovského s parodovaným literárním dílem, nic jim nechybělo k tomu, aby si navodili krátké spojení persifláže s literární prací, kterou Čelakovský ironicky napodoboval.

Článek druhý má dvě části. V první si Hromotluk dobírá úzkoprsé a přemrštěné vědecké specializace, která podává téměř na tisíci stranách foliového formátu „šetrné obádání a popsání komárové nožičky“, při čemž se výklad doprovází mnoha rytinami a obrazy. Hromotluk pílí s radcou, aby prý nám Krkonošská společnost nezůstala dlouho dlužna průzkum celého komára. Zvláště když „dílič“ práce přinesla naší vědě tolik užitku! V druhé části Hromotluk zveličině vychvaluje dramata veleplodného A. Fr. Kotzebua, která se hrají na všech jevištích světa. Vysmívá se překladatelům, kteří převádějí názvy her otrocky do slova. čímž docházejí k absurdnosti. S narážkou na Ignáce Jana Schieslera, který vskutku přeložil název Kotzebuovy hry Der Wildfang jako Lov na divokou zvěř, navrhuje Čelakovský, že by se obdobně Die Organe des Gehirns daly přeložit jako Varhany mozku a Die Spiegelritter jako Zrcadloví rytíři. Mladým spisovatelům Hromotluk radí, aby dbali o krásný titul svých prací, protože ten znamená pro knihu totéž, jako pěkné šaty pro člověka: všude otevírá dveře.

Článek třetí přináší z valné části satiru na básně Františka Bohumíra Štěpničky (1785—1832). Tento „český Schiller“, jak se sám nazýval, posléze kamerální rada v Brně, vydal souhrn svého veršování ve dvou dílech Hlasu lýry české. První díl vyšel r. 1817 a 1818 ve třech částech a přinesl také Štěpničkovo Připomenutí strany prozodie těchto básní. Druhý díl vyšel ke konci června roku 1823.¹⁰ Byl tedy v době, kdy Čelakovský svoji satiru psal, literární novinkou. Štěpnička platil členem mladé generace za prototyp nadutého rýmovače. Jejich odpor proti němu se stupňoval i z toho důvodu, že Štěpnička zaujal v boji o časomíru stanovisko časomíře nepřátelské a že proti svým odpůrcům bojoval nevybíravě hrubou rádobysatirou.¹¹

Autor Literatury Krkonošské Štěpničku nenáviděl. V dopisech Čelakovského je možno najít mnoho peprných vtípů na konzervativního veršotepce Štěpničku. Tak např. o dotiskujících se básních Štěpničkových napsal Čelakovský někdy začátkem června r. 1823: „Pane Bože! Tu bude zas bambavrkání! — Mezi jinými nalézají se také malé hrdinské básně, jakožto doplněk ku Král. ruk. jsou skoro tím rozměrem, ale jiným uchem; duchem; puchem; a suchem. Tu náš 4 rýmy, kterých můžeš použiti, opěvuje Štěp. v Znělce.“¹²

21. června 1823 přinesl Čechoslav (č. 25) *Ódu na F** B. S.***. Podepsán byl J. K. Vladyka. Za tímto jménem se kryl Fr. L. Čelakovský. Óda persifluje veršování Fr. B. Štěpničky a je k výsměchu tohoto odpůrce časomíry psána „mírou asklepiadskou“. Čelakovský zveličeně vychvaluje uměleckou sílu, jemnost i tklivost básníka Štěpničky, při čemž užívá přímo výrazů z jeho básní (bambavrkání, Tasani). Persifláž apostrofuje „muže slavného“, když předtím posměšně přirovnala básníkův hlas k zefyru, který rozlévá z hor na luka „bílou kolomast“, a dala hlasu básníkovu tesknit při červeném moři.

Čelakovský osvětlil zrod a okolnosti, které provázely uveřejnění této básně, v dopise Kamarýtovi z června r. 1823 takto: „O tomto člověku [Štěpničkovi, A. Z.] bych ti mohl kroniky povídat! Ta vážnost, ta vznešenost, s kterou on proti nám mladším spisov. vystupuje a se honosí, něco zvláštního do sebe má. Tenkrát místo slovesního listu posílám odu na něj, которую я сдѣлал, и под чужимъ именемъ издалъ. Kapitální šutka! Барюшка [Jungmann, A. Z.] až se za břich popadal. Ale to nejpěknější jest, že Kramer. to měl za pravou pochvalu, a přišedšímu k němu Ničkovi [Štěpničkovi, A. Z.] to dal ještě v přetvořeném rukopisu čísti, kterýžto nejspíš oslepen radostí, nečul co pod pláštěm. Arci „nebe-nosný, slavný muž!“ to mu čpělo v nos jako Joviši kadidlo; tak že na uhlí a na bílou kolomast a červené moře zapoměl. Krom Chmel. neví žádný o tom, ať to zůstane pod růží. Zvláště jsem hleděl, abych v tom také vystavil přízvuk na plavnýř“.¹³

Tento základní znevažující postoj Čelakovského k výtvorům Štěpničkovým přešel do Literatury Krkonošské. Štěpničkův Hlas lýry české změnil tu Čelakovský v Bludičky. V udánlivě pochvalném posudku parodoval Čelakovský, místy doslovnými citáty, rysy poezie Fr. B. Štěpničky, o němž ve vtípné slovní hříčce napsal, že „pokoušel tři valné třídy básnictví“. V popisných básních, podotýká Hromotluk, Štěpnička „jal se velmi šťastně přírodu způsobem komickým popisovati, t. j. parodovati (svlíkati) travestovati (převlíkati)“. „Pochvalopisec“ jako by na chvíli zapomněl na svoji stanovenou úlohu; demonstuje poetickou potenci Štěpničkovu probírkou básně Jaro plné přecukrovaných zdrobnělin. Jestliže deskriptivní lyrika Štěpničkova vzbuzuje smích, pak jeho epika, zdůrazňuje satirik, pohne čtenáře k pláči. Hromotluk se vysmívá pře-

hnaným chválám českých autorů, jak je nalézáme v Hněvkovského Zlomcích. Na okraj jedné Štěpničkovy balady si prý poznamenal, že se vyrovná baladám Schillerovým, na okraj druhé, že převyšuje všechny Bürgerovy. K jiným básním připojil Hromotluk adverbia výborně a homéricky. S ironií podotýká, že budeme-li mít víc básníků té velikosti, jako je Štěpnička, lehce oželíme, že se větší část Rukopisu královédvorského nedochovala. V kruhu lyrických básní vynikají zejména ódy a hymny, které oslavují různé osoby (z toho tři mrtvé a dvacet živých).

Druhá část třetího článku napadá vydávání drobných, ale naprosto nicotných populárních spisků, které přicházejí na svět nikoli pro poučení lidu, ale pro zisk chamtivých nakladatelů. Hromotluk podává nakladatelům návod, jak by došavdní výdělek mohli ještě zmnohonásobit.

Článek čtvrtý stíhá inflaci bajek v naší literatuře. Hromotluk se posmívá autorům, kteří do omrzení přemílají látky známé z Ezopa, kteří využívají lidové moudrosti uložené v příslovích a kteří se dokonce nebojí psát bajky formou petrarcovského sonetu. Způsob, jak čeští pisatelé bajek postupují, dokládá Hromotluk parodií *Panna Tiška a Mourek*. Není to nic jiného nežli sonet opisující v příběhu české přísloví „Co se z kočky narodí, nebude než myši chytati“. Jak ukázal Jan Jakubec,¹⁴ paroduje Čelakovský touto znělkou Michala Silorada Patřku. Ten publikoval po časopisech velký počet bajek a čísloval je.

Obdobným podvodem, jak s výsměchem Hromotluk připomíná, je vydávat za drahé peníze a s mnoha obrazovými přílohami spisy, které prokazují pravdivost evidentní a všemi uznávané „pravdy“.

V článku pátém, který se obírá stavem soudobé satiry, je satiricky napsán jenom úvod. Hromotluk zde varuje autory před nebezpečím psát v Čechách satiry; dovolit si to mohou jenom ti, které by hájila „vyšší ochranná ruka“. Zvláště nebezpečné je tisknout satiry na spisovatele. Jeho samého prý to tolikrát pobízelo ukázat prstem na oslí uši, ale honem toto pokušení přemohl a vrátil se k chvalořečení. Ostatně nemusí se na každou chybu hned upozornit písemně; „i oustním předáním mnohá věc k jiným časům můž dochována býti“ — praví Hromotluk významně, narážejí na rozšířený u nás nemrav pomluv.

Probíraje pět případů satir sepsaných J. Šleháčem povznáší se Čelakovský jenom zřídka nad pouhou reprodukcí jejich tématu. Tím pozbývá jeho satira svou vyzkoušenou pádnost a mění se v strusku didaxe. Hromotluk napadá pseudo-spisovatele, kteří sami nic nepiší, ale rádi vydávají časopisy, jen když mohou před svým jménem uvést „desetiřádečný“ titul, ironicky se pošklebuje autorům, kteří se po první knížcece vypsalí a nyní se zálibou poslouchají o sobě slova: „tenť nám mohl spomoci, kdyby byl chtěl!“, kárá autory, kteří německé myšlenky natahují na český jazyk nebo kteří mírně opracované cizí zboží vydávají za své — prý by se pro ně hodila „satyra březová“. Na konci článku ztrácí se satirický osten vůbec a výklad Čelakovského přechází v poučující varování, že Krkonošská společnost vydala svým členům nařízení, aby každou literární krádež pranýřovali.

Autor Literatury Krkonošské nebojácně odhalil nešvary literárního života u nás (týkaly se jak spisovatelů děl literatury krásné, vědecké a popularizační, dramatiky, poezie, bajek a satir, tak poměrů v našem nakladatelství, časopisectví a vztahů mezi spisovateli).

V literatuře Krkonošské projevil se výrazně umění parodie. Čelakovský měl vyvinutý smysl pro slohové nuance každého autora. Uměl je věrně napodobit a persifláží tak odhalit spisovatelovu malou uměleckou potenci.

Základním postupem, který Čelakovský v Literatuře Krkonošské uplatňuje, je kontrast hyperbolizovaného výrazu a slavnostní intonace, v nichž jsou pochvaly Hromotlukovy nesený (někdy se tu záměrně zachází až k nabubřelosti), s vnitřní nicotností díla nebo spisovatele, o nichž je řeč.

Jako příklad přehnaně vznešené výstavby a intonace větné, která dosahuje až patosu biblického, uvádím tuto periodu:

„A kdož medle jest tento tak slavný Mecenát?“ již v duchu slyším se tázati netrpělivá ústa českých básníků: „Kdož jest? abychom jméno jeho o závod oblaků chvalozpěvy vynášeti mohli?“ Kdož jest? táží se nepochybně i ústa strachem trnouceho onoho jmenovaného nejmenouve.“¹⁵

Jinde se prodírá pravý význam Hromotlukových výkladů okatou hyperboličností výrazů a kupením přirovnání, zvláště když je Čelakovský účinně konfrontuje s obrazem vulgárním:

„Jako dva štíhlorostlí cedrové, jako dvě valné smršě (jinák vodní kalhoty), jako dva velikánové, jako dvě nesmrtdelné pyramidy jeví se očím mojim ono dvoji podniknutí, které jeho milostivost Krkonošská v jednom roce začíti a k svému cíli a konci přivéstí ráčila.“¹⁶

Přestože Literatura Krkonošská jiskří nápady a bystrými postřehy, přestože její autor vládne uměním kalamburu a dovede střídáním témat udržovat čtenářovu pozornost, není možno tuto satiru zbavit výtky, že je místy rozvláčná a že se někdy její vtip ztrácí v didaxi.

Literatura Krkonošská, která — řečeno slovy Čelakovského — kabáty českých spisovatelů proklepávala, neprorokovala českému satirikovi nic dobrého, není-li „jinák pevně zatarasován a ozákopen“. Toto proctví se mělo naplnit na samém jejím autorovi. Ačkoli za posledním článkem v Čechoslavu Hromotluk uvedl „Budoucně dále“, dokončení Literatury Krkonošské už nevyšlo.

České literární prostředí zachycené s věrností až fotografickou se bouřilo. V Čechoslavu byl hned v následujícím čísle (3. dubna 1824) otištěn obranný článek *Doplnění k literatuře Krkonošské*. Autor se nepodepsal, ale velmi rezolutně satiru Hromotlukovu odmítl, protože prý „s nechutí každé oko spatřuje, kterak pan Marcián Hromotluk cíle svého chybuje, kdežto pronešené nálezy jeho ne literatury Krkonošské, nýbrž českých dávno již od mužův na slovo vzatých za užitečné uznaných spisův anebo takových věcí se dotýkají, které ani na Krkonoších, aniž kde jinde potud tiskem nevyšly“. Autorem *Doplnění* byl sám Štěpnička.¹⁷ Ale potrefen se cítil rovněž J. L. Ziegler, a zejména hradecký nakladatel J. H. Pospíšil, který vztahoval na sebe postavu mecenáše Řepočeta, protože prý žije také blízko Krkonoší. Čelakovský na okraj jeho přehnané hrdosti poznamenal: „Tuším, za našich dnů bude brzy každý ten již Mecenášem, kdo svou vlastní ochlebuje hubu.“¹⁸

Literatura Krkonošská vyvolala mnoho nevole („Bratříčku, tu je ti rozdrážděných komárů . . .“, poznamenal Čelakovský Kamarýtovi).²⁰ Pohoršení byli nejenom průměrní pisálkové, nohsledové autorit a obhájcové literárního zápečí, nýbrž i ti, na něž Hromotluk nemířil, např. Jan Kollár, který se pozastavoval nad bajkami ve formě znělky.²¹ Obecně se vyslovovala obava, že odvážný satirik přikládá na současnou českou literaturu příliš přísnou kritickou míru.

Ale v tom je právě historická zásluha Literatury Krkonošské, že vystoupila prudce proti poklonkovaní před literární malostí a že zdůraznila nutnost ostré kritiky. Literatura Krkonošská je prvním vpravdě otevřeným a realistickým pohledem na úroveň české literatury na počátku dvacátých let. Bouře, kterou toto

pozoruhodné dílko přivolalo, znamenitě okysličila literární ovzduší mladé obrozenské literatury. Tato literární kampaň Čelakovského v mnohém ohledu přešla kritické vystoupení Karla Havlíčka, mimo jiné také svou formou, tím, že bojovala proti literárním polotvarům nebojácnou satirou.

„E — co potom — viděti, že u nás ještě na satyru o sto let brzo — zůstaňme tedy při selankách — ale proto však ještě Hromotluk se nevyhromotlučil“, napsal počátkem května r. 1823 Čelakovský příteli Kamarýtovi²² a tím zhodnotil výsledek svého satirického vystoupení.

Síly nepřátel byly mocnější nežli vůle a odvaha Čelakovského, dovedly přezkazít časopisecké otištění celé Literatury Krkonošské. Čelakovský však nemínil couvnout. Chtěl svoji satiru vydat vcelku. Koncem března sdělil svůj úmysl Kamarýtovi: „... však se to neztratí, v celém dílku to bude tím lépe oučinkovati“.²³ Za dva měsíce nato psal Kamarýtovi, že dá Literaturu Krkonošskou tisknout se Selankami.²⁴ Svůj úmysl vydat Literaturu Krkonošskou knižně Čelakovský neuskutečnil. Práce nevyšla, ba víc: nedochovalo se ani pokračování rukopisu, které nebylo v časopise otištěno.

Roku 1830 uveřejnil Čelakovský v prvních dvou sešitech ČČM další satiru — *Patrní dopisové nepatrných osob*. Vydavatel těchto listů se představil jako „někdejší spisovatel Krkonošské literatury“. Tím zdůraznil kontinuitu ve své satirické činnosti. Postava vydavatele dopisů, jak ji Čelakovský kreslí v Připomenutí, je svými rysy (nekritičnost, fanfaronská sebechvála, radost z komentování vlastních vývodů, perifrasticky nadnesený styl) persifláží průměrného spisovatele dvacátých let. Zde jako by Čelakovský pokračoval v Literatuře Krkonošské. Jiná otázka ovšem je, že vydavatel sděluje také vážné myšlenky. V tom byla jeho postava rozporná. V Patrních dopisech nepatrných osob jde o realistické obrazy typů české společnosti.²⁵ Literární tematicke je tu věnována toliko parodie Dramatický básník Z. k příteli svému.

Ve formě udánlivého dokumentu — dramatikova dopisu — posmívá se tu Čelakovský autoru rytířské tragédie. Dramatik, jak píše, zhotovil prý za pět večerů čtyři jednání. Dal hrdinům zemřít na konci čtvrtého dějství, takže nyní si neví rady, o čem má psát v jednání pátém. Vychloubačně si zakládá na originálním způsobu sebevraždy milenců (uškrtili se šňůrou od zvonce).

Parodistického účinku dosahuje Čelakovský pojmenováním hrdinů (např. vůdce loupežnické bandy se nazývá Zabiják Rakochod, jeden z rytířů Marcipán), persifláží přehnaných obrazů, slovního novotaření a rýmové techniky. Přítel, jemuž chvástavý dramatik píše, má zprostředkovat prodej rukopisu českému nakladateli. Kdyby nikdo nechtěl zaplatit dvacet dukátů, přepracoval by dramatik svoji hru v německém jazyce; pak by ovšem žádal dvakrát větší honorář. Hra bude výnosná pro divadelní pokladny; na scénu totiž přicházejí často koně a předvádí se tam potýkání — to má obecnostvo rádo. Dramatik vybízí přítele, aby dělal kusu v časopisech reklamu.

Tato satira mířila na V. Kl. Klicperu, kterého Čelakovský v mládí vysoko oceňoval (pokládal ho za „Shakespeara mladšího“).²⁶ V pozdějších letech však Čelakovský Klicperu napadal, protože byl přesvědčen o jeho malém vlasteneckém uvědomění a o jeho honbě za honorářem. 11. října 1823 charakterizoval v dopise Kamarýtovi V. Kl. Klicperu takto: „Dnes jsem ho ponejprv zde v divadle při zkoušce viděl, a s ním mluvil, jak mne byl Pospíšilem popsán, zdá se mi býti pravdivé. Dvě hrubé žádosti ním vládnou, t. cti a peněz. Čechové ho málo vynášejí, proč se odřekl také více česky psátí, a obrátil se k něm. Uměně, nu ta

mu postaví korunu — dobrou noc! — Pospíšil mu málo dává za almanach, pročť i tuto se odradil. Zkrátka, neví ten dobrý člověk, co to jest vlastenec!“²⁷

Obsah citované pasáže z listu, který byl napsán v době, kdy Čelakovský pracoval na Literatuře Krkonošské, pozoruhodně koresponduje s Čelakovského parodií v Patrných dopisech. Vnuká se domněnka, zdali tato parodie neodvozuje svůj počátek už v této době a zda v jiné podobě neměla být kdysi součástí Literatury Krkonošské.

Ať tak či onak, je v Čelakovského literárně fingovaném dopise do grotesky parodována romantika rytířských her, jíž se ostatně vysmál také sám Klicpera v Hadriánu z Římsů (r. 1822).

Čelakovský napsal v letech dvacátých mezi svými epigramy také tři čísla, jimiž tepal vady současných spisovatelů. Ty tvoří pandán k jeho parodiím z Literatury Krkonošské.

Čtyřveršový epigram *Sudimír Šavlovi*²⁸ se přímo pojí k Literatuře Krkonošské. Bere si totiž na mušku oslavnou básničku Fr. B. Štěpničky *Na básně Sudimíra Šnajdra*, která byla otištěna ve 12. čísle *Čechoslava* r. 1823.²⁹ Štěpnička v ní nazval Šnajdra konopáskem, který lije v srdce radost a lásku. Čelakovský posměšně doporučuje Štěpničkovi, aby zpíval jako slavík po svatém Havlu — tj. aby přestal psát básně.

Roku 1825 otiskl Čelakovský epigram *Na jisté básně*. Posmívá se v něm idylám à la Gessner. Zajímavé je, že Čelakovský v té době sám vytvořil řadu selanek, že spolu s Josefem Chmelou zorganizoval na r. 1825 Dennici přeplněnou idylismem a že právě v tomto almanachu byl jeho epigram uveřejněn. Zmíněný epigram má pozoruhodnou výstavbu. První dva verše jsou jambické a jsou syntakticky paralelní; zbývající dva verše tvoří jednu větu a jsou trochejské. Tematický obrat je signalizován změnou v užití metra.

Adresně mířil epigram *L — da et consortes*, který vznikl někdy před r. 1830.³⁰ Čelakovský myslil pod šifrou patrně Josefa Lindu, jehož tvorbu i redakční práci posuzoval negativně. Linda s Tomsou prý patří „do počtu těch, kteří více píší nežli čtou“, jeho drama *Jaroslav* nemohl prý Čelakovský ani dočíst.³¹ Próza Lindových novin zdála se mu bídná.³² Epigram je podán formou dialogu mezi autory, kteří špatně píší, a epigramatikem. Zatím co se oni hájí, že vydali mnoho spisů z lásky k jazyku, doporučuje jim epigramatik, aby právě ze stejného důvodu vydávání svých děl zanechali. Pramen vtipu tohoto epigramu, upomínajícího na Martiala a předcházejícího obdobné epigramatické výpady Karla Havlíčka na špatné spisovatele, leží v tom, že týmž slovům tu dvě strany podkládají opačný význam.

*

Literární satira Čelakovského v letech dvacátých tvoří významnou část autora kritického úsilí. Jeho recenzní činnost po r. 1830 (např. stať o Selankách Jaroslava Langra i dvou překladech Gessnerových *Idyl* nebo kritika Kollárovy *Slávy dcery*) na tuto satiru navazuje. Fakt, že v ní pokračují Čelakovského epigramy z let třicátých a čtyřicátých, není třeba ani připomínat.

Literární satirou (parodiemi i epigramy) připravoval Čelakovský cestu Karlu Havlíčkovi. Oba si tento vztah uvědomovali. Satirická spřízněnost s Čelakovským vedla Havlíčka k tomu, aby navázal se svým předchůdcem styky. Když se stal Havlíček redaktorem *Pražských novin* a *České včely*, požádal Čelakov-

ského o příspěvek nebo aspoň o dovolení otisknout něco z Padesátky z mé tobolky.³³ Na druhé straně také autor Krkonošské Literatury, Patrných dopisů, satirických čísel českého Ohlasu a epigramů sledoval činnost mladého Havlíčka velmi pozorně. Václava Staňka, jehož asi pobuřoval Havlíčkův prudký způsob psaní, chlácholil Čelakovský v dopise ze 4. února 1846: „Ostatně že si někdy [Havlíček, A. Z.] ostřeji sem a tam zajíždí, musíte mu prominouti, až vykyše, bude to dobré psát.“³⁴ Čelakovský, žák Jungmannův, vysoko oceňoval, že Havlíček dovede psát jadrně česky. Jako dědice své satirické verty vzpomněl Čelakovský Karla Havlíčka v květinovém monodistichu *Klinopád*³⁵ (vzniklo po roce 1847).

POZNÁMKY

¹ Korespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského. Vydal František Bílý (dále jen ČK), sv. I, str. 120.

² ČK I, str. 143; „Kdo naše básně ohlásil? Já nevím, ale myslím, že Kram, nebo Tomsa; já s ním brzo před tím mluvil, on se mně vyptával, jak se mně Tvoje líbejí, co v níh a na níh nejlepšího — nu já mu povídal — a on to nejspíše potom tam postavil; nebo jak pozoruji, tam dříve píší úsudky a potom teprve čtou knihy.“

³ Čechoslav r. 1822, str. 188.

⁴ ČK I, str. 188.

⁵ ČK I, str. 192.

⁶ Čelakovský to oznamoval v dopise Kamarýtovi na začátku března 1823 (ČK I, str. 164).

⁷ Dne 28. září 1824 (ČK I, str. 240).

⁸ J. Vl. Kamarýtovi v listě z května r. 1823 (ČK I, str. 181).

⁹ Jistě tu měl Čelakovský na mysli především symbolický význam tohoto jména. Ale také sama fysis Čelakovského, který byl vysoký a statný, dobře tomuto pseudonymu odpovídá.

¹⁰ Srov. Literární oznámení v Čechoslavu z 28. června 1823.

¹¹ Roku 1820 v Čechoslavu článkem *Původ oslovské kritiky*, podruhé téhož roku článkem *O ouškočné vlastouči kritice* a r. 1821 satirickým výpadem *Drvovoz*, který byl namířen proti vydavatelům Počátků.

¹² ČK I, str. 180—181.

¹³ ČK I, str. 187.

¹⁴ Sebrané spisy F. L. Čelakovského, sv. II, Praha 1916, str. 403.

¹⁵ Citováno podle Frant. Lad. Čelakovského Sebraných spisů, svazek druhý, Praha 1876, str. 96.

¹⁶ Frant. Lad. Čelakovského Sebrané spisy, svazek druhý, str. 97.

¹⁷ Čelakovský o tom píše Kamarýtovi v dopise 31. března 1824: „Štěpnička se na Hromotluka rozzlobil, a dává odpověď v Čechosl. (který tuto sobotu vyjde). To bude zas voda na mlejn, budeme se mítí čemu smátí.“ (ČK I, str. 220).

¹⁸ Srov. dopis Fr. L. Čelakovského Kamarýtovi z počátku května 1824 (ČK I, str. 223).

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Srov. o tom v listě Čelakovského Kamarýtovi ze 27. května 1824: „Psal даткови též z Uher nějaký Benedikti, (onen prý Blahoslav v Poč., což mně ale posavad tak a tak), že se tam velice pozastavují nad liter. Krkon. těmito slovy: „Což pak v Praze žádného není jenžby Hromovi uzdu zarazil?“ Sám Kollár prý nad tím se pozastavuje, (nejspíše skrze znělkové bajky).“ (ČK I, str. 228).

²² ČK I, str. 223.

²³ ČK I, str. 220.

²⁴ ČK I, str. 228.

²⁵ Zevrubně rozebírám Patrné dopisy nepatrných osob v studii *K počátkům novočeské prózy* (Slovesná věda 1950, str. 177—185).

²⁶ Tak ho nazval v listě Kamarýtovi z 18. prosince r. 1819 (ČK I, str. 25).

²⁷ ČK I, str. 195.

²⁸ Byl poprvé otiskn s názvem *Kdosi Šavlovi* v Dennici r. 1825, str. 184.

²⁹ Takto vysvětlil epigram Čelakovského Jan Jakubec v poznámkách k II. svazku Sebraných spisů F. L. Čelakovského (Praha 1916), str. 354.

³⁰ Poprvé byl uveřejněn v druhém vydání Smíšených básní r. 1830. V Čelakovského Spisech básnických dostal název *Na jisté spisovatele*.

³¹ Čelakovský v dopise Kamarýtovi 8. února 1824 (ČK I, str. 211).

³² Srov. Čelakovský v dopise Kamarýtovi z r. 1823 (ČK I, str. 164).

³³ V dopise z 11. prosince 1845 (ČK III, str. 382). Z Padesátky nebylo v České všele otištěno nic. Zato vyšlo r. 1846 v č. 34, 35, 37 a 39 šest Čelakovského epigramů, pravděpodobně z chytaného vydání Spisů básnických. Byl mezi nimi také epigram, který měl k Havlíčkovi velmi blízko — *Zásobený vozka*.

³⁴ ČK III, str. 386.

³⁵ Vztah Fr. L. Čelakovského a K. Havlíčka jako epigramatiků probírá Jan Jakubec ve studii *Čelakovský a Havlíček* (Obzor literární a umělecký r. 1901).

Сатира как оружие литературной критики

(По поводу литературных сатир Фр. Челаковского 20-х годов XIX века)

В переломные периоды литературного процесса, когда происходит смена литературных направлений и взглядов, взаимно борющиеся лагеря пользуются всеми средствами для борьбы. К таким средствам принадлежат — кроме манифестов и программных статей — также и критика произведений предшественников и противников и полемика с ними. Свообразной формой критики является литературная сатира во всем многообразии ее видов и жанров, начиная с эпиграммы и иронической заметки и кончая пародией и травесгией.

Автор настоящей статьи исследует все формы сатиры, которыми пользовался Фр. Челаковский в борьбе за более высокий уровень чешской литературы 20-х годов XIX века.

Челаковский жил в Праге с 1820-го года прошлого столетия. В литературных спорах он стоял на позициях Й. Юнгманна, которого он по праву считал центральной фигурой чешского литературного развития.

Высоко образованный Челаковский скоро понял, что чешская литература 20-х годов XIX века страдает от недостатка подлинной критики. Способность быстро схватывать и врожденная склонность к едкой шутке и иронии привели молодого автора к тому, что он начал борьбу сатирой за оздоровление создавшейся неблагоприятной ситуации в чешской литературе и против литературных реакционеров.

Наиболее значительной литературной сатирой Челаковского 20-х годов прошлого века является прозаическое произведение Литература из Крконош (*Literatura Křkonošská*; Крконоше [= Исполиновы горы] — главная и самая высокая горная группа всего Чешского массива на границе Чехословакии и Польши). Это произведение вышло в свет в феврале—марте 1824 года в журнале Чехослав. Автор скрылся, правда, под псевдонимом Марциан Громотлук Канаровиц (Громотлук = Верзила), но читателю не оставалось долго неизвестной настоящая фамилия сочинителя.

Литература из Крконош содержит пять „статей“. Первая из них имеет программный характер. Остальные четыре направлены против литературной продукции по отдельным жанрам (басни, лирика, сатира, популярные сочинения, научная литература и т. д.).

Марциан Громотлук Канаровиц выступает в роли „критика восхваляющего“ чешскую литературу из Крконош. Он берет под прицель непримиримое сопротивление литераторов какой бы то ни было критической оценке, их самодовольную инерцию в посредственности, погоню за меценатами, манию посвящать кому-нибудь книгу, увлечение снабжать книги эпиграфами и т. д. В Литературе из Крконош отчетливо проявилось искусство Челаковского в области пародии и насмешки (особенно в отношении стихотворений Фр. Б. Штепнички).

Чешская литературная среда, изображенная в сатире Челаковского с достоверностью даже фотографическому, начала протестовать. Протесты затронутых этой сатирой авторов помешали дальнейшему печатанию Литературы из Крконош, которая, таким образом, осталась незаконченной. Ее продолжением является сатирический цикл Челаковского Значительные письма незначительных лиц (*Patrní dopisové nepatrných osob*, 1830), содержащий м. пр. пародию рыцарских драм.

Противоположностью к прозаическим сатирам Челаковского является несколько литературных эпиграмм 20-х годов XIX века. Поэт высмеял в них слабый уровень чешских поэтов, иногда также в прямой адрес (Й. Линда, Фр. Б. Штепничка).

Литературной сатирой 20-х годов XIX века (пародиями и эпиграммами) Челаковский прокладывая путь крупному сатирику и критику Карлу Гавличеку, который объявлял себя прямым наследником своего доблестного предшественника.

Перевод: Я. Мандаг

Die Satire als Waffe der literarischen Kritik

(Randbemerkungen zu F. L. Čelakovskýs literarischen Satiren der 20er Jahre des 19. Jahrhunderts.)

In jenen Perioden des literarischen Prozesses, wo die einzelnen literarischen Richtungen und Ansichten einander abwechseln, bedienen sich die streitenden Parteien aller Kampfmittel. Es sind dies neben Manifesten und Aufsätzen, die neue Programme kundgeben auch Kritiken vor: Werken der Vorgänger oder Widersacher und die mit ihnen geführte Polemik. Eine arteigene Form der Kritik ist gewöhnlich die literarische Kritik, deren genremäßiger Bereich vom Epigramm, der ironischen Glosse bis zu der Parode und Travestie reicht.

Der Verfasser erforscht die Art und Weise, wie F. L. Čelakovský durch die Satire in den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts für ein höheres Niveau der tschechischen Literatur gekämpft hat.

Čelakovský lebt seit 1820 in Prag. In den literarischen Streitigkeiten vertrat er den Standpunkt von Josef Jungmann, in dem er mit Recht die zentrale Gestalt des tschechischen Literaturbestrebungen sah. Der gebildete Čelakovský nahm alsbald wahr, daß die tschechische Literatur der 20er Jahre unter dem Mangel einer wahren Kritik zu leiden hat. Sein Scharfblick sowie der ihm angeborene Hang zum beißenden Scherz und zur Ironie hatten zur Folge, daß der junge Autor den Kampf für die Gesundung der Verhältnisse und gegen die künstlerischen Phitister durch die Satire aufnahm.

Čelakovskýs bedeutendste Satire der 20er Jahre ist die prosaische Literatura Krkonošská (Literatur vom Riesengebirge). Sie erschien im Februar und März 1824 in der Zeitschrift Čechoslav. Der Verfasser verbarg sich zwar unter dem Pseudonym Marcián Hromotluk Kanárovic, doch konnte er der Öffentlichkeit nicht lange unbekannt bleiben. Die Literatura Krkonošská enthält fünf „Artikel“. Der erste davon ist programmatisch ausgerichtet, die übrigen kritisieren schonungslos der literarische Produktion nach den einzelnen literarische Gattungen (Fabeln, Lyrik, Satire, volkstümliche Schriftchen, belehrende Literatur usw.). Marcián Hromotluk Kanárovic tritt als ein „pochvalopisec“ (Panegyriker) der Riesengebirge- (= tschechischen) Literatur. Er nimmt aufs Korn den verbissenen Widerstand der Literaten gegen jede kritische Bewertung, ihr selbstgefälliges Beharren in der Mittelmäßigkeit, ihre Jagd nach Mäzenen und wendet sich gegen die Dedikationsmanie, eine Vorliebe, die Bücher mit Mottos zu versehen usw. In der Literatura Krkonošská kommt die Kunst der Parodie und Persiflage (namentlich in bezug auf die Gedichte von Fr. B. Štěpnička) zur Geltung. Das tschechische literarische Milieu, wie es in Čelakovskýs Satire mit einer geradezu fotografischen Treue festgehalten ist, setzte sich zur Wehr. Die Proteste der betroffenen Autoren machten weiteres Erscheinen der Literatura Krkonošská zunichte, die somit ein Torso geblieben ist. Im J. 1830 knüpfte Čelakovský daran mit der satirischen Sammlung Patří dopisové nepatrných osob (Bedeutende Briefe unbedeutender Personen), in denen eine Nummer eine Parodie der Ritterdramen darstellt. Ein Pendant zu Čelakovskýs prosaischen Satiren der 20er Jahre sind einige literarische Epigramme, wo sich der Schriftsteller über das niedrige Niveau der tschechischen Dichter lustig macht, mitunter nennt er sie auch bei den Namen (J. Linda, Fr. B. Štěpnička).

Die literarische Satire der 20er Jahre — Čelakovskýs Parodien und Epigramme — bereiteten dem großen Satiriker und Kritiker K. Havlíček den Weg. Dieser meldet sich treu zu seinem tapferen Vorgänger.

Übersetzt von Rudolf Merta